

TÜRK DİLİNİN TARİH VE GELİŞME SÜRESİNDE BİR İNCELEME

Nihad MuhammedAşhur*

Abstract

Turkish language is one of the Altai – Oral languages, the languages of both branches belong geographically to the Oral mountain chains which separate Europe from Asia and the Altai mountains which are located in the middle of Asia continent. The most important languages which exist within this linguistic family are the Hungarian, Finish, Turkish and Mongolian languages. these languages have a common base in that they participate in some of the structural linguistic features and within all these languages, the vocal harmony plays an important role in controlling affixes and in forming derivatives of words, which is clearly found in Turkish language.

All these languages depend on the addition of the suffixes and that there is a root or main words and many suffixes which perform great number of grammatical functions. The Turkish languages expression comprises a great number of languages which belong to one resource. The Turkish language spread over the area which is extended from the middle of Asia till its west passing toward the East of Europe, subsequently, Turkish language has generated some dialects after the migration of the Turkish tribes, the most well known of these tribes are the Augoz, Kapchak and Turkmen. The Orkhon, Awegorian and Bulgarian carvings represent an important period in the development of the Turkish language which owns the heritage.

---

* Assistant Lecturer, Regional Studies Center (RSC), Mosul University, Iraq.

ÖNSÖZ:-

İnsanı öteki canlılardan ayıran en önemli yanı, konuşma ve düşünme yeteneğine sahip olmasıdır. İnsanın dünyadaki yerini, değerini belirten ve insanı yapan en temel nitelik dildir. Dil insanın var oluşunun ifadesidir.

Dil insanlar arasında anlaşmaya sağlayan tabii bir vasıta⁽¹⁾dır. İnsan dil sayesinde düşündüklerini ve gördüklerini tespit edebilmekte ve bunları kuşaktan kuşağa devredebilmektedir. Böylece bir kuşağın başarılarından daha sonra gelenler de yararlanma imkanına kavuşmaktadırlar.

Her ulusun ayrı bir dili vardır ve bu dil, o ulusu meydana getiren öğelerin en önemlisidir. Bir ulusun ruhu ve yaşama biçimi dilinde biçimlenir. Bu bakımdan dil, ulusun hayat felsefesini yansıtır.

Çünkü dil uzun zaman içinde tarih, coğrafya, kültür uygarlık ve çeşitli sosyal etkilerin altında bütün toplumun kolektif bilincinden, heyecanından ve zekasından doğmuştur. Dil olmadan bireylerin anlaşmaları, toplum olarak birlikte yaşamaları mümkün değildir. Yani bir topluluğun ulus haline yükselebilmesi ancak dil ile mümkündür. Bir ulusun pek çok özellikleri, örf ve adetleri, dünya görüşü, hayat felsefesi, inançları, sanat anlayışı tarihi tezahürleri, görünüşleri diline yansır. Toplumun bütün bu görünüşleri dilinden izlenebilir. Bu bakımdan bir ulusu tanıyıp anlayabilmenin en iyi yolu o ulusun dilini öğrenmektir.

Bir dilin yazılı ve sözlü olmak üzere iki yönü vardır. Türkçe, yazı dili olarak iki bin yıllık bir tarih derinliğe ve üç kıtayı saran bir coğrafi yaygınlığa sahiptir. Bu tarihi derinlik ve coğrafi yaygınlık içerisinde, çeşitli dönemleri olmuş, geniş kitlelerce konuşulan lehçeleri, şivelri ve ağızları ortaya çıkmıştır.

TÜRKÇENİN DÜNYA DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ

Yapı bakımından bitişken (eklemli) diller grubunun en tipik örneğini oluşturan Türkçe, sondan eklemli bir dildir.

Türkçe dilinde kökler hiç değişmeden kalırlar. Bu değişmeyen köklere birbirinden farklı görevleri olan ekler getirilmek suretiyle, pek çok yeni kavramın karşılanması mümkün olmaktadır:

göz-lük-çü-lük

baş-la-n-gıç

oku-t-tur-mak

gel-di-ler gibi

Türkçenin eklemli bir dil oluşu, eklerin çeşitliliği ve bu eklerin değişik görevleri yüklenerek yeni kelimeler oluşturabilmeleri, Türkçeyi çok değişik anlatım imkanlarına kavuşturmuş, yeni ortaya çıkan kavramların karşılanmasını, yabancı kavramlara karşılık bulunmasını kolaylaştırmıştır⁽²⁾.

Bu bakımdan Türkçe, terim yaratma açısından çok güçlü bir dildir.

Kaynak bakımından ise Türkçe, Ural– Altay dil ailesine mensup olup, bu grubun Altay kolundandır. Bu grup içerisinde Türkçeye en yakın dil ise Moğolcadır.

Türkçe Moğolca ile, şekil, kelime haznesi ve söz dizimi açılarından büyük benzerliler göstermektedir.

Türkçe dili Ural-Altay ailesine mensup olmakla birlikte, öteki dil ailelerinden Hami – Sami ve Hint – Avrupa dil ailelerine de ilişkisi bulunmaktadır.

Türkçe, Hami –Sami dil ailesi içerisinde yer alan Arapçadan, İslamiyet nedeniyle pek çok kelime almış ve bunları bünyesine uydurarak yüzyıllarca kullanmıştır. Hint-Avrupa dil grubundan Farsça I Fransızca ve İngilizce de Türkçeyi etkilemiştir. 13 yüzyıldan 19. Yüzyıla gelinceye kadar, Arapça ve Farsçanın, Tanzimat'la başlayan

Batılılaşma hareketlerinden sonra da Fransızcanın, son zamanlarda ise İngilizcenin Türkçe üzerinde derin etkileri olmuştur.

Türk Dilinin Eskiliği

Türkçenin günümüze kadar ulaşabilen en eski metinleri olan Orhun ve Yenisey yazıtları ancak VIII. Yüzyıla kadar bilinmektedir. Bunun yanında, bir Budist metni olan Nirvana Sutra'nın VI. Yüzyılda Türkçeye tercümesinin yapıldığı bilinmekteyse de, bu metin günümüze ulaşmamıştır. VI. Yüzyıldan daha gerilere giden yazılı metinleri bulunmadığı için Türkçenin ne zamandan beri bir yazı dili olarak kullanılmaya başlandığı bilinmemekle birlikte, Türk dilinin çok daha eskilere uzanan, daha başka metinleri bulunması gereken bir dil niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan 552 yılında Türk adı ile tarih sahnesine çıkan Göktürkler zamanındaki Türk dilinin gelişmiş, yüksek anlatım gücüne sahip, işlenmiş edebi bir dil olduğu kabul edilmekte, abideler de iyice düşünülmüş, özenle düzenlenmiş gerçek bir sanat eseri olarak değerlendirilmektedir. Ancak bazı dilciler, Türkçenin böylesine mükemmel bir anlatım gücüne sahip bir seviyeye erişebilmesi için, Türk dilinin ağır gelişen bir dil olduğunu da göz önünde bulundurarak, teşekkül tarihinin, yazıtlardan bugüne geçen zaman kadar geriye götürülmesi gerektiği kanaatinde dirler. Hatta bir kısım araştırmacılar, son yıllarda yapılan arkeoloji kazıları neticesinde ele geçen malzemeye dayanarak, Türkçenin Milattan önceki yüzyıllarda da yazı dili olarak kullanıldığına işaret etmektedirler.

TÜRK DİLİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE TARİHİ DEVİRLERİ

Elimizde Göktürk yazıtlarından daha eskiye giden metin bulunmakla birlikte, Türk dilinin çok daha eskilere gittiği anlaşılmaktadır. Bu durum yabancı kaynaklarda geçen Türkçe kelime, özel ad ve cümleciklerden kolayca anlaşılmaktadır. Ancak Türkçenin başlangıcı nereye kadar gitmektedir ? Bu soru tam olarak cevaplanamamaktadır. Gerçi Ural – Altay dil birliği konusunda çalışan Türkoloğlar, Göktürk devresinden önceki dönemler için de

bazı varsayımlar önce sürmüşler, Türkçenin karanlık dönemi hakkında da sınıflamalar yapmışlardır.

Ahmet Caferoğlu Türkçenin devrelerini şu şekilde sıralamaktadır ⁽³⁾:

1. Altay devri (Türk Moğol dil birliği).
2. En eski Türkçe devri (proto Türk dil birliği).
3. İlk Türkçe devri.
4. Eski Türkçe devri.
5. Orta Türkçe devri.
6. yeni Türkçe devri.
7. Modern Türkçe devri.

Bunlardan ilk üç devre tamamen varsayılan devreler olup, ilk iki devre hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak 3. Devreyle ilgili olarak Hun, Bulgar, Avar, Hazar Lehçeleri gösterilebilir. Bu bakımdan bu üç devreye Türkçenin ‘karanlık devresi’ diyebiliriz. Buradaki karanlıktan kastımız ‘henüz yeteri kadar aydınlatılamamış’ anlamışındadır. Çünkü bu devreleri, hiç şüphe yok ki mevcuttur. Ne var ki bunları aydınlatacak metinlerden şu an için mahrumuz.

Bu devreleri kısa teker teker ele alacağız:-

(1) Altay Devri:-

Türk – Moğol dil birliği olarak da adlandırılmaktadır. Bu devre, Türkçenin Moğolca ve öteki akraba dilleri bir Ana Altayca içerisinde yer aldığı var sayılan devredir. Altay dillerinden hiçbiri henüz teşekküll etmemiştir. Zaman belli değildir, karanlık bir devredir.

(2) En Eski Türkçe:-

Türkçenin Ana Altaycadan ayrılarak bağımsız bir dil olarak oluşmaya başladığı var sayılan bir devredir. Bu dönem için de herhangi bir tarih belirlemek mümkün değildir. Bu devre Türkçenin

Sümerce ile (M.Ö. 4000 yılları) bir ilişki içerisinde bulunduğu kabul edilen ⁽⁴⁾ bir devre olarak düşünülebilir.

(3) İlk Türkçe:-

Metinleri bulunmasa da, varlığı bilinen ve Türk oldukları, herkesçe kabul edilen kavimlerin dillerini içine alır. Hükümdar ve yer adları, yabancı kaynaklarda geçen kelime ve özel adlar, Hun, Bulgar, Avar, Hazar Vb. Türk boylarının dilleri bu devreye girmektedir. Süre olarak başlangıçta milat (İsa'nın doğumu) yıllarına kadar olan sreyi kapsamaktadır. Bu devrede Türkçenin Batı ve Doğu olmak üzere iki büyük bölüme ayrıldığı kabul edilmektedir. Batı kolu Bulgar Türkleriyle, sonra da Çuvaşlarla devam eden koldur. Tuna ve Volga Bulgarlarına ait yazılar bu dönemin örnekleri arasında Çuvaş kolunun dışındaki lehçeler (Yakutça ve genel Türkçe) bu kola dahildir. Zaman olarak 1-6 yüzyıllar arasını kapsamaktadır.

Bu devrelerden sonra Türkçe artık yazılı metinlerle takip edilebilmektedir.

Göktürk devresinden başlayarak gugüne gelinceye kadar Türkçe zaman ve alan olarak geniş bir sahaya yayılmış, bunun sonucunda da içine girdiği farklı kültür daireleri yönünden ayrı ayrı dönemleri olmuştur.

(4) ESKİ TÜRKÇE

Türk dilinin VI-XI yüzyıllar arasını kapsayan ve yazıtlardan başlayarak Uygur devresini de içine alan dönemi ilim dilinde 'Eski Türkçe ' diye adlandırılmaktadır. Ancak bazı dilciler, XII ve XIII yüzyıla kadar gelerek Karahanlıca diye nitelendirilen ilk İslami Türkçe metinlerin dilini de Eski Türkçe devresine dahil etmektedir. Bu devreye ait metinlerin en büyük kısmı Uygur sahasında ve Uygur harfleri ile yazılmış olduğu için, bu devreyi Uygur devresi diye nitelendirenler de vardır.

Eski Türkçe devresinde Türkçenin yayılma alanı Orta Asya idi. Bu alan ana hatları ile kuzeyde Yenisey Irmağı çevresinden ve Moğolistan'dan başlayıp Doğu Türkistan'ın güney sınırına, doğuda Mançurya'dan başlayıp batıda Aral gölü ve Hazar denizine kadar

uzanmaktadır. Eski Türkçe esas olarak 552-745 yılları arasında hüküm sürmüş olan Göktürklerin kullandıkları dil ile, 745'te Göktürk İmparatorluğu'nu yıkarak onların yerini alan Uygurların diline dayanmaktadır. Bu bakımdan Eski Türkçe Göktürk ve Uygur olmak üzere iki kol bulunmaktadır.

(5) ORTA TÜRKÇE:-

Orta Asyada gelişme gösteren Türk yazı dilinin XI-XV yüzyıllar arasındaki dönemine ilim dilinde 'Orta Türkçe ' adı verilmektedir. Kutadgu Bilgi, Atebetü L-hakayık gibi eserlerin yazıldığı ve Türkçenin 'Müşterek Orta Asya Türkçesi ' diye de adlandırılan bu dönemde, yeni Türk şivelerinin teşekkül etmiş olduğu anlaşılmakla birlikte, yazı dili olarak henüz bir dil kullanılmaktadır ve bu da Hakaniye (Karahanlı) Türkçesi olarak kabul edilmektedir. Ancak XI yüzyılda oluşmaya başlayan bu şiveler, Türk milletinin batıya doğru göçleri ve farklı coğrafi bölgelere yayılmalarıyla, XIII. Yüzyıldan itibaren belirli şive farkları gösteren yazı dilleri halinde oluşmaya başlamıştır. Doğu Türkçesi, Batı Türkçesi, Kuzey Türkçesi ve Güney Türkçesi adları ile sınırlandırılan şiveler, az çok farklı özellikler taşımakla birlikte, esas olarak Karahanlı Türkçesi dayanmakta ve onun dil hazinesini paylaşmaktadır.

(6) YENİ TÜRKÇE:-

Türk dilinin XV. Yüzyıldan itibaren zamanımıza kadar gelişme gösteren dönemine 'Yeni Türkçe Çağı ' adı verilmektedir. Bu çağ, Orta Türkçe döneminde farklı dil özelliklerine sahip birer yazı dili olarak teşekkül eden şivelerin, edebiyat dili olarak gelişme kaydettikleri bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemi, gramer yapısı bakımından belli farklar varsada, Orta Türkçe döneminden kesin çizgilerle ayırabilmek güçtür. Bununla birlikte Türk dilinin dış etkilere çokça maruz kalıp, büyük değişiklere uğradığı

zamanlar bu döneme dahil edilebilir. Bu bakımdan Kıpçak Türkçesini Osmanlı, Azeri, Türkmen, Klasik Çağatay ve Özbek edebiyatlarının dilini bu devre içinde kabul etmek mümkündür.

MODERN TÜRKÇE

Modern Türkçe ile çağımızdaki konuşulup yazılan yani yaşayan Türk lehçeleri kastedilmektedir. Türkçe geçmişte olduğu gibi, bu gün de çok geniş bir alan içinde, oldukça hareketli bir görünüm arz etmektedir.

Türkçe başlangıçtan XIII. Yüzyıla kadar tek yazı dili halinde devam etmiştir. Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçeleri bu yazı dilinin farklı zamanlarda aldığı isimlerdir.

XIII. yüzyıldan sonra Doğu Türkçesi (Kuzey Doğu) ve Batı Türkçesi (Güney Batı Kuzey Batı) olmak üzere başlıca iki sahada gelişme gösteren Türkçe, XIX y.yıldan itibaren yeni yazı dilleri halinde şekillenmeye başlamıştır. Özellikle 1917 Bolşevik ihtilalin'den sonra Türkçe konuşan her boyun ağzı bir yazı dili haline getirilmeye çalışmıştır. Ayrıca Türk topluluklarının, tarihi zaruretler dolayısıyla değişik bölgelerde yaşamaları da çeşitli şivelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şiveler arasındaki anlaşma, bunların coğrafi bakımdan birbirlerine yakınlık ve uzaklık derecelerine göre değişmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bunlar farklılaşmış diller değil, aynı dilin az çok değişikliğe uğramış biçimleridir.

Bu bakımdan bu şivelerden birini öğrenen kimse öteki şiveleri konuşanlarla da anlaşabilir. bugün Türkçe başlıca şu yazı dilleri ile temsil edilmektedir:-

*** Türkiye Türkçesi: -**

Türkçenin en gelişmiş ve en yaygın olarak kullanılan lehçesidir. Türkiye, Irak, Suriye, Kıbrıs, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Avrupa, Amerika ve çeşitli Arap ülkelerinde (Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olanlar) yaklaşık 100 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır.

* Azerbaycan Türkçesi: -

Azerbaycan, Gürcistan ve İranda konuşulmaktadır.

Türkmen Türkçesi: -

Türkmenistan, İran, Afganistan ve Pakistanda konuşulmaktadır.

* Gagavuz Türkçesi: -

Moldavya, Ukranya, Romanya ve Bulgaristanda konuşulmaktadır.

* Özbek Türkçesi: -

Özbekistan, Afganistan ve Pakistanda konuşulmaktadır.

* Uygur Türkçesi: -

Doğu Türkistan ve Sovyetler birliğinde konuşulmaktadır.

* Kazak Türkçesi: -

Kazakistan, ve doğu Türkistanda konuşulmaktadır.

* Karakalpak Türkçesi: -

Sovyetler Birliğinde konuşulmaktadır.

* Kazan Türkçesi:-

Sovyetler Birliğinde konuşulmaktadır.

* Başkurt Türkçesi: -

Başkurdistanda konuşulmaktadır.

* Kırım Türkçesi: -

Kırım ve Romanyada konuşulmaktadır.

* Nogay Türkçesi: -

Kuzey Kafkasyada, Malkar, Kumuk ve Karaçay Türkçeleri konuşulmaktadır.

* Altay Türkçesi: -

Sovyetler Birliğinde konuşulmaktadır.

* Hakas Türkçesi: -

Sovyetler birliği ve Çinde konuşulmaktadır.

* Tuva Türkçesi: -

Sovyetler birliği ve Moğolistanda konuşulmaktadır.

* Çuvaş Türkçesi: -

Çuvaşistanda konuşulmaktadır.

* Yakut Türkçesi: -

Yakutistanda konuşulmaktadır.

Dipnotlar

1. A Caferoğlu, Türk dili tarihi, İstanbul 1970 S. 51.
2. A. Von Gabain, Eski Türkçenin grameri, çev. Mehmet Akalın, Ankara, 1988 S. 53.
3. Doğan Aksan, Her yönüyle dil 1, Ankara 1990 S. 106.
4. Muharrem Ergin, Türk dilbilgisi S. 1.
5. Osman Nedim Tuna, Sümer ve Türk dillerinin tarihi ilgisi ile Türk dilinin yaşı meselesi, Ankara 1997 S. 61.

Kaynaklar:

1. A. Caferoğlu, Türk dili tarihi, İstanbul 1970.
2. A. Von Gabain, Eski Türkçenin grameri, çev. Mehmet Akalın, Ankara, 1988.
3. Doğan Aksan, Her yönüyle dil 1, Ankara 1990.
4. Muharrem Ergin, Türk dilbilgisi.
5. Osman Nedim Tuna, Sümer ve Türk dillerinin tarihi ilgisi ile Türk dilinin yaşı meselesi, Ankara 1997.

دراسة في تأريخ وتطور اللغة التركية

نهاد محمد عاشور*

المستخلص

تعتبر اللغة التركية إحدى اللغات الأورالية - الألطائية ، وإن لغات كلا الفرعين (الأورالية - الألطائية) تنتمي جغرافيا لسلسلة جبال الأورال التي تفصل أوروبا عن آسيا وجبال الألباني التي تقع في وسط قارة آسيا.

إن من أهم اللغات التي توجد ضمن هذه العائلة (الأسرة) اللغوية هي المجرية والتركية والفرنلندية والمغولية ولهذه اللغات أساس مشترك في بعض الخصائص اللغوية والبنوية وكذلك ففي كل هذه اللغات يلعب التوافق الصوتي دورا مهما في حركة اللواحق وفي تكوين مشتقات الكلمات ، ويبدو هذا واضحا في اللغة التركية.

فكل هذه اللغات تعتمد على إضافة اللواحق الى جذر الكلمة الرئيسية لكي تعطي وظائف نحوية عديدة ، يشتمل مصطلح اللغات التركية على عدد كبير من اللغات التي تعود الى أصل واحد. تنتشر اللغة التركية على مساحة تمتد من أواسط آسيا وحتى غربها مروراً باتجاه شرق أوروبا.

وبالنتيجة فإن اللغة التركية قد أفرزت بعض اللهجات بعد هجرة القبائل التركية والتي كان من أشهرها قبائل الأوغوز والقبجاق والتركمان. وتمثل نقوش الأورخون والأويغور والبلغار مرحلة مهمة في تطور اللغة التركية.

---

* باحثة ومدرس مساعد في مركز الدراسات الإقليمية، جامعة الموصل، العراق.